

tatot, holot my mar egy Collegiumot akarunk epittetni, Papok s. Mester hazat. Vagionis ket esztendeje hogy raj a munkalkodtatunk, s. munkajat már annyira veghen vittek, boltozni kellene, de mivel 11. eöl az Szelessegbe, s. az eleöttis boltra volt az Templom eppen, kit mys ugy akarunk megh eppiteni, s. jo keömivel kellene; azért szerezz(e)n eö kegy(elm)e, jo fizetese leszen.“

„Üti keöltseghere, s. az mester emberek ki hozasara adnak Zboron kezeben fl. (orenos) 300 magyar forintot. Paranczollyuk nekie, tekozlas keppen ne keölceön.“

„Ha valamint Mester embereket nem hozhatna, hozzo(n) ighen ighen szept Podolyaj Roka torkokat my szamu(n)kra. Ha az Curlandiaj herczegnek hozzank jo affectusat lattyja, kerjen ollijan ket ebet teöle mi számunkra az mi nemüket tavaly Balintffi Alastol küldött volt, de egyik neösten legyen, hogy tenyészszenek; Es olyan kopokatis, kivel az Javüzokat szoktak hajtatni vagy 10 part, s. nagjokkal fogunk mys az herczegnek erette kedveskedni, ha ad, mindeniket igyekezze kar nélkül ki hozni.

Secus non factur(i). Datum ni oppide n(ost)ro

Dees die 29 Juny 1640.

G. Rakoci m(anu) (pro)pria

Címzés nincs.

Elején így kezdődik:

Instructio pro Egregio Joanne Stelmecz in Inclytum Ploniae

Regnum expedite —

Isten adom azaval stb. ...

Eredetije papirív 3 lapján, a szöveg alatt I. R. Gy. befüggesztett papirfelzetes fejedelmi pecsétjével és sajátkezű aláírásával a Románia Szocialista Köztársaság Akadémiájának Kolozsvári Történeti Levéltárában őrzött Kemény József-féle gyűjtemény Acta et Diplomata részlegében.

(Találta és kimásolta Dani János 1960. IX. 30., ill. 1961. I. 31.).

BENKŐ ANDRÁS

Kéziratos halotti énekek dallamai

A halotti, illetőleg temetési énekek dallamanyaga már régebben felkeltette a szakemberek figyelmét, s fontosságát többen is hangsúlyozták. Cs. Tóth Kálmán a *nyomtatott* halotti énekeskönyvek dallamait behatóan tanulmányozva megállapította, hogy ez dallamkincsünknek egyik legértékesebb rétegét képviseli. Halotti melódiáknak históriás énekekkel, ma is élő népdalokkal való összehasonlítása során közelebbi vagy távolabbi rokonságot, kölcsönhatást mutatott ki e dallamok között.¹

Az alábbiakban *kéziratos* református dallamokról számolok be *Baczó József, Barabás Pál, Imreh Lázár, Jósa Ferenc, Lugasi József, Orbán Zsigmond, Szatsvay Ádám, Szentgyörgyi Lajos* énekeskönyvéből, valamint egy 1834-ből származó *énekkari gyűjtemény*ből. A szóban forgó énekeskönyveket nyilvántartja a magyar nyelvű könyvészeti irodalom, az énekkari gyűjtemény kivételével.²

A következő sorokban néhány fontosabb zenei vonatkozással egészíttem ki az eddigi könyvészeti irodalmat, közlöm a dallamával lejegyzett halotti énekek kezdősorait s e dallamokra vonatkozó néhány következtetéssel zárom e rövid számbavételt.

I

BACZÓ JÓZSEF énekeskönyvének (1800 körül) törzsanyaga után, függelékként 11 dallam található, köztük 8 *egyszólamú halotti ének*. Ezek lejegyzésekor kulcsot egy esetben tett ki a másoló (1. sz.), viszont majdnem mindig kiírta az ütemnemet. Egyetlen hangjegyértéket használt, az ún. semibrevist, mely a mai egész hangjegynek felel meg. Az énekek szövegéből mindössze a kezdősorokat rögzítette.

BARABÁS PÁL énekeskönyve (1819) Veress Gábor zenetanár közvetítésével került Seprődi Jánoshoz, egy nagyenyedi diák ajándékeként.⁸ A 72 halotti ének közül 28-nak dallamát is lekottázta, 4-nél pedig csak a vonalrendszert találjuk meg (Mulanó az élet, 52. sz., Jaj, jaj, mely hirtelen, 61. sz., Ifju életem béborult, 69. sz., Ez élet tsak füst és pára, 70. sz.).

Barabás kulcsot nem használt, hacsak nem tekintjük helyenként altkulcsosnak a nyomtatott K-betűre emlékeztető jelet. Az ismétlést következetesen jelezte. A négynegyedes ütemre utalt ugyan, de ütemvonalat csak a sorzárásnál találunk. Ugrások esetében a hiányzó egy vagy több hangot ponttal jelezte. A dallamokat egyetlen hangjegyértékkel (egész hanggal) rögzítette, kivéve a két zsolttár-melódiát, melyre temetési szöveget alkalmazott (Az Úr énnékem, 44. sz., Öröködbe Uram, 31. sz.). Ezeket ritmizálva vette át korabeli énekeskönyvből.

Néhány esetben elírásra is bukkanunk (csak egyik irányban jelezte az ismétlést, az első két sort nem ismételtette, a harmadik sor szekundál felcsúszott, s ettől kezdve végig magasabban jár a dallam; pl. 19, 24, 49, 51. sz.). Néha nem egyezik a szótagok és hangok (hangjegyek) száma (18, 58. sz.). Módosított hang mindössze a két zsolttárdallamban fordul elő. Ezeket, mint fentebb említettem, valószínűleg másolta, a többit emlékezetből kottázhatta.

IMREH LÁZÁR az első temetési éneket XIX., a többit XVIII. századi hangjegyírással másolta (1836). Énekeskönyve 5 *egyszólamú halotti éneket tartalmaz*.

JÓSA FERENC énekeskönyve (1766) énekanyagában, elrendezésében, s ami a legdöntőbb: *harmonizálásában*, lényegtelen eltérésekkel, azonos Orbán Zsigmond énekeskönyvével. Mivel Orbán énekeskönyvének címlapjáról világosan kiderül, hogy maga harmonizálta négy diák közreműködésével, joggal tételezhető fel, hogy a Jósa-könyv a másolat. Az 1766-os bejegyzés arra vall, hogy Orbánéval egy évben, annak elkészülte után másolhatták. Ezt a feltevést látszik igazolni az is, hogy a Jósa-könyvből hiányoznak az énekek harmonizálására vonatkozó szabályok. Hangjegyírása is azonos az Orbánéval. 16 *egyszólamú temetési éneket tartalmaz*.

LUGASI JÓZSEF gyűjteményében (1800) az eddig nyilvántartott 13 református ének mellett további 16-ot találtam; 13-at felírással, 3-at *anélkül*, a harmonizálásra szánt üres helyvel. *Ez utóbbiak a temetési énekek*. A halotti énekek esetében is kulcsot, ütemnemet és előjegyzést alkalmazott a gyűjtő-másoló.

ORBÁN ZSIGMOND énekeskönyvében (1766) három hangjegyértékkel találkozunk. Semmibrevis a főérték, zárlatoknál pedig mindig a longa (ma ez sem használatos; a kettős egészhangnál is nagyobb érték). Egy esetben csak a dallamot ritmizálta (*Hartz ember élete*, 47. sz.), s egy másik alkalommal mind a négy szólamot (*Ember emlékezzél*, 51. sz.). Ez utóbbiban a már említett két érték mellé felsorakozik a minima (ma félértékű hangjegynek írjuk át).

Orbán énekeskönyve, mint ismeretes, négyszólamú feldolgozásban tartalmazza az egyházi énekeket. Az állandó módosításokat a kulcsok után, az alkalmiakat pedig az illető hang előtt jelezte. A keresztet kétféle képen is írta, néha ugyanabban a dallamban is (pl. 41. sz.). Elírás is akad, mint például 40. sz. dallam második sorának első fele, vagy az 52. sz. ének harmadik sorának közepe. Orbán énekeskönyvében 16 *négyszólamú halotti éneket* találunk, s 1-nek csak a basszusát jegyezte le, a 48b levelen.

SZATSVAY ÁDÁM a dallamok leírásakor (XIX. sz. eleje) sem kulcsot, sem ütemnemet nem alkalmazott s egyetlen értékkel — egészhanggal — kottázott. Helyenként, ugrásoknál a közbeeső fokokat pontozással jelezte (pl. 37, 50, 51, 57, 70. sz.). Az ismétlőjel többféleképpen is előfordul (37, 66, 70. sz.). Módosító jelet egy alkalommal írt ki (b:41. sz.). Az énekeskönyv 17 *egyszólamú temetési éneket* tartalmaz.

SZENTGYÖRGYI LAJOS énekeskönyvének (1858) első része 32 számozatlan levelén 107 hangszeres gyakorlatot tartalmaz. Második részében vegyes zenei anyagot találunk. A harmadik rész pedig egy-, két- és háromszólamú, szövegnélküli kis zenedarabokat foglal magában. Lully, Händel, Haydn, Mozart, Beethoven, Weber és mások műveit. A másoló g- és f-kulcsban, előjegyzéssel, ütemnemmél, ütemvonalakkal kottázott. Értékei a ma is használatosak. 15 *négyszólamú halotti éneke* a második résztől kezdve elszórtan ékelődik be a gyűjtemény anyagába. 4 melódiája kétféle harmonizálással fordul elő.

„DISCANT, ALTUS TENOR ÉS BASSUS (*hangokra készült énekek*) 1834” című énekkari gyűjtemény ismeretlen könyvészeti irodalmunkban. Az Akadémia 2. sz. kolozsvári fiókkönyvtárában található, beosztatlan négy, nagy oktáv alakú füzet, félbörkötésben, a gyakori használattól kissé rongált állapotban. Az egyes füzetek a fenti cím mellett a megfelelő szólam jelölését is tartalmazzák (pl. Discant része, stb.). A négy füzet leveleinek száma, dallamanyaga nem teljesen azonos. A hármas beosztású füzetek első részében temetési, a másodikban és harmadikban vegyes, egyházi és világi dallamokat találunk, szólamonként, C- és F-kulcsban, mai hangjegyértékekkel kottázva. A gyűjtemény 17 *négyszólamú temetési éneket* tartalmaz.

II

Lássuk ezek után a *teljes dallamanyagot*, összefoglaló táblázatban, a kezdősorok ábécé rendje szerint csoportosítva. (Rövidítések a táblázatban: B=Baczó, BP=Barabás, IL=Imreh, J=Jósa, L=Lugasi, O=Orbán, Sz=Szatsvay, Szk=Szólamkönyvek, SzL=Szentgyörgyi énekeskönyv, illetve gyűjtemény. A számok az énekek sorszámát jelentik az illető énekeskönyvben, egyetlen kivétellel Orbán Zsigmond könyvében, ahol egy esetben a lapszám áll: 48b).

Sor- sz.	Az ének kezdősora	G y ú j t e m é n y										
		B	BP	IL	J	L	O	Sz	Szk	SzL		
		1800	1819	1836	1766	1800	1766	XIXe	1834	1858		
1.	Aki látod e gyászszínnel		1									
2.	A komor sir mej üregében										12	
3.	A mennyei dicső hata- lomnak		48						47			
4.	A nap eljő nagy haraggal	1	49		44		54					
5.	Az Ég dicső Trónusában										6	
6.	Az Halál hideg karja										4	
7.	Az öldöklő búk gyötrelmei										3	76
8.	Barátság, Égi ajándék		10									
9.	Bús Kupresszusok árnyéki								49			
10.	Bús nyögések, bús sirmak											14
11.	Csendes a Halál			18								
12.	E földi lét gyertyának lángjaként										16	
13.	Elhunyt árnyék										10	
14.	E gyász Theatrumra nézzetek		16						50			
15.	Elhagylak már téged, világ		45									
16.	Elköltöztem már tőletek										1	
17.	Elvégeztem életemet								41			
18.	Elvégeztem immár				62		52					
19.	Ember, emlékezzél				61		51					
20.	Ember, ne bízzál		58						51			
21.	E világ mióta					185					23, 60	
22.	Ez élet pályá		18									
23.	Édes, édes az élet itt		15									
24.	Életemnek végső napját				58		48					
25.	Felettem immár bé borula										5	
26.	Figyelmetes keresztények				50		40					
27.	Gyarló életemnek	8										
28.	Gyászra jutott siralmas életem								72			
29.	Gyászszőnyeges kopor- sónnak											75
30.	Ha egész földé lészen								37			
31.	Ha egy csendes háznépnek										13	
32.	Halál, örökös csendesség			13								
33.	Halhatatlan lelkek		22									
34.	Hartz ember élete		21		57		47					
35.	Hát te mindent, akit talál								56			
36.	Hogyha int a sor, megyünk										11	
37.	Hól a halál										7	
38.	Hul a föld a koporsóra			19								
39.	Így kell-é mégis maradnom		23				48 b					
40.	Íme jó az ítélet					40					25, 61	

Sor- sz.	Az ének kezdősora	G y ü j t e m é n y									
		B	BP	IL	J	L	O	Sz	Szk	SzL	
		1800	1819	1836	1766	1800	1766	XIXe	1834	1858	
41.	Im látod virág voltát		26		55		45	74			
42.	Immár eljött az óra				60		50				
43.	Itt egy gyásszal béborult sereg		24					57		21	
44.	Jaj, melly hamar múlik				63	39	53			14, 64	
45.	Jaj, mosolygó éltünk							70			
46.	Jer, temessük el a testet		59		52		42				
47.	Jésus, életemnek				53		43				
48.	Jesus, Isten Fia	9									
49.	Jézus, lelkem megváltója		51					71			
50.	Karjaink közül, oh halál		54					59			
51.	Keserűség, keserves epedség			24							
52.	Kikisérjük halottunkat									59	
53.	Krisztus, én életemnek		19								
54.	Krisztushoz készülök		20		49		39			24, 63	
55.	Már elmegyek az örömbé	7	46		56		46			65	
56.	Már oda térek		44								
57.	Mi mindnyájan mind elenyészünk		28								
58.	Mind boldog										
59.	Minden ember csak halandó		43					62			
60.	Mindenható! Mindenható!									17	
61.	Mint a halgató									18	
62.	Mint a rózsza									62	
63.	Mulandó az élet							63			
64.	Nem szánod-é		30								
65.	Nézd, e gyászos koporsó							64			
66.	Nyíljatok, nyíljatok		31								
67.	Nyugszik elkészült sirjába	10									
68.	Oh ember gyakran forgassad							66			
69.	Oh szomorú, siralmas szó			20							
70.	Seregeknek szent Istene	11								66	
71.	Szent előttünk									9	
72.	Terhes bujdosásomnak		36								
73.	Tiszta tömjénnek lángjával									2	
74.	Tündér világ		34								
75.	Uralkodó nagy Uristen				59		49				
76.	Véletlen embernek				48		38				
77.	Vigyázz halálodra				51		41				
78.	Világi pályámnak		42								
		6	28	5	16	3	17	17	17	15	

A táblázatból kitűnik tehát, hogy 78 dallamával leírt énekkel számolhatunk, s e 78 ének 124 helyen fordul elő változat, vagy módosítatlan alak formájában. Ha ebből leszámítjuk a variánsokat⁴, vagy más szöveggel előforduló azonos dallamokat, végeredményben marad 71 melódia, 111 előfordulással. Hagyjuk figyelmen kívül a 2 zsoltárdallamot, valamint a nyomtatásban megjelent 23 temetési éneket, s még mindig fél-száznyi temetési ének kéziratossallamával rendelkezünk.

Sejteti a táblázat azt is, hogy Lugasinak és Szentgyörgyinek azonos forrása lehetett: Lugasi mindhárom dallama megtalálható Szentgyörgy-nél is. A Jósá- és Orbán-énekeskönyv esetében, némi eltéréssel, még a sorrend is azonos.

Feltűnő vonása ennek az anyagnak, hogy a XIX. századi énekeskönyvek, néhány dallamtól eltekintve, új törzssanyaggal jelentkeznek. S míg hangjegyírásuk erősebb szálakkal kapcsolódik az előző század anyagához, dallamviláguk új elemekkel gazdagodik.

III

A népzenevel, históriás énekkel való kapcsolat e kéziratossallamok esetében is kimutatható néha szembetűnően, máskor elmosódott vonalakban. Így például az *Ember, ne bízzál* kezdetű dallam rajza emlékeztet *Argirus nótájának* népi változatára. A dallam első tagjának 14 hangja közös az említett népdallal. *Argirus nótájának* kezdetére emlékeztet kisebb mértékben a *Jézus, lelkem megváltója* (ennek ugyan német egyházi változata is ismeretes), *Seregeknek szent Istene, Elvégeztem életemnek* (utolsó sora) kezdetű ének.

Gyakori a dallamokban a recitáló jelleg. Egyesek tipikusan pszalmódizáló kezdetűek (*Így kell-é mégis maradnom. Barátság, égi ajándék, A menyeyi dicső hatalomnak, Ha egészen földé léssen*). Álló recitáló motívummal is indít néhány ének (*Hartz ember élete, Itt egy gyásszal béborult sereg, Minden ember tsak halandó*). A históriás ének recitálására emlékeztet az *Aki látod*, vagy a *Minden ember tsak halandó* kezdetű ének egy-egy sora. Bizonyos fokú hatást gyakorolhattak e dallamok keletkezésére a népi siratók is.

Tinódinak *Egervár viadaljáról való ének* című dallama kezdősorára emlékeztet néhány melódia-kezdés, mint pl. *Hát te mindent, Jaj, mosolygó éltünk, Nem szánod-é feleimnek siralmát, Terhes bujdosásomnak, Vigyázz halálodra* kezdetűek.

A *Tündér világ* kezdetű ének fő építkezési elve a szekventálás: három hangból álló kis motívum nyolcszor hangzik el, négy különböző magasságban. A szekventálás elvének ilyen erőteljes érvényesülését a hangszerezés zene hatásának tekinthetjük. Kisebb mértékben ugyan, de jelentkezik a szekventálás más dallamban is (pl. *Elhagylak már téged, világ, Minden ember tsak halandó*, stb.).

A *komor sír méj hideg üregében* kezdetű ének dallamára a diákénekkar az *Erdős honnyunk ege* kezdetű világi kórust is meg-megszólaltatta. Kettős életet élt tehát a dallam — egy temetést és egy világit.

Két dallamra román nyelvű halotti ének szövegét is énekelték (*Dziva veni ku manie — A nap eljő nagy haraggal, Csesze uzbyte lume-n almi-sice — Mit bízik ez világ*).⁵

A fenti táblázat néhány év híján egy évszázad (1766—1858) kéziratos halotti dallamait foglalja össze. Ez az időtartam részben indokolja a melódiák stílusában érezhető különbséget. A dallamok többsége a XVIII. századi halotti énekek sajátosságait tartalmazza, a népdal s a históriás ének forrásaiból is merítve. Az újabb, XIX. századi gyűjteményekben egyrészt tovább él a hagyomány, másrészt találkozunk a XVIII. század végi és XIX. sz. elején divatos nyugati minták hatásával is (pl. Mozartéval).⁶ A szóban forgó dallamok zenei szempontból különböző értékűek. Van köztük hiányos zenei ismeretekre valló lejegyzés, s találunk szép számmal nemcsak hibátlanul rögzített, hanem a kor helyi gyakorlatának megfelelően, ízlésesen harmonizált melódiákat is. A harmonizálás kérdése egyébként külön tanulmányt igényelne, s mivel a szakirodalom területére kívánkozik, itt nem is foglalkoztam vele. Egészében véve, ez a dallamanyag a református egyház egyház-zenei művelődés egyik fontos területét képviseli, s megérdemli, hogy számontartsuk.

JEGYZETEK: 1. Cs. Tóth Kálmán: *Halottas énekeskönyveink dallamai*. Zene-tudományi Tanulmányok I. Bp. 1953. 288. kk.

2. Szabó T. Attila: *Az Erdélyi Múzeum Egylet XVI—XIX. századi kéziratos énekeskönyvei*. Erd. Ir. Szle. VI. (1929). 24, 63, 69. sz. — Ua.: *Kéziratos énekeskönyveink és verses kézirataink a XVI—XIX. században*. Zaláu-Zilah, 1934. I. 106. II. 189. sz. — Ua.: *Újabb adatok és pótlások kéziratos énekeskönyveink és verses kézirataink könyvészetéhez*. Erd. Tud. Füz. 123. sz. Kolozsvár, 1941. I. 14. sz. — Bartha Dénes: *A magyar énekelt vers forrásai Faludtól Horváth Ádámg*. Irodalomtörténeti Közl. XLII. (1932). 385—386. — Klaniczay Tibor: *Beszámoló a Román Népköztársaság könyvtáraiban végzett kutatásaimról*. (Adalékok kéziratos énekeskönyveink történetéhez). Bp. (1954). 350, 358. — *A magyar kéziratos énekeskönyvek bibliográfiája (1565—1840)*. Összeállította Stoll Béla. Bp. 1963. 282, 283, 538, 549, 554, 678, 813. sz.

3. L. Veress Gábornak Seprődi Jánoshoz intézett 1907. június 1-i levelét. Csáladi hagyaték, I. csomag, 47. sz. levél.

4. Fontosabb változatok:

- a) Nem szánod-é feleimnek síralmát — Terhes bujdosásomnak — Hát te mindent, akit talál — Jaj, mosolygó éltünk;
- b) Seregeknek szent Istene — Jézus, lelke megváltója;
- c) Itt egy gyásszal béborult sereg — Minden ember csak halandó;
- d) Így kell-é mégis maradnom — Ha egész földé leszen;
- e) Tündér világ — Nézd, e gyászos koporsót;
- f) Ember, emlékezzél — Krisztushoz készülök — Krisztus én életemnek — Karjaink közül oh, halál — Jer, temessük el a testet;
- g) Vigyázz halálodra — Mint a rózsza — Véletlen embernek; stb.

5. A luj / SZVENT / DAVIDKraj / si PROROK ul / o szutyé csincsdczcs / de SOLTARI, / Kari au szrisz ku menile luj / VISKI JÁNOS / en / BOLDOGFALVO / 1697. Az Akadémia 2. sz. kolozsvári fiókkönyvtárában, 1502. sz. kz. 348—351. old. — nótautalással.

6. L. például a *Felettem immár béborula* kezdetű éneket, valamint a Zene-tudományi Tanulmányok IV. Bp. 1955. 155. old. 70. sz. dallamát, az ehhez fűzött megjegyzésekkel, a 122. oldalon.

REFORMÁTUS SZEMLE

A ROMÁNIA SZOCIALISTA KÖZTÁRSASÁGBAN LÉVŐ REFORMÁTUS
ÉS A ZSINAT-PRESBITERI EVANGÉLIKUS EGYHÁZ HIVATALOS LAPJA

1968. JANUÁR—ÁPRILIS

1—2. szám

LXI. ÉVFOLYAM

TARTALOM

Az egyházak vezetői az Államtanács elnökénél (T. I.) 3

TANULMÁNYOK

Dr. IMRE LAJOS: Az igehirdetés értékelése a Filippibeliekhez írott levél tükrében	7
LÁSZLÓ DEZSŐ: Kijelentés, exegézis, igehirdetés	12
Dr. JUHÁSZ ISTVÁN: A reformáció kora a romániai protestáns egyházak kialakulásában	23
DEBRECZENI LÁSZLÓ: Kós Károly építészeti és műemlékvédő munkássága egyházunkban	43
BÁGYÚJ LAJOS: A kolozsvári Farkas utcai templom 1958—61. évi restaurálása	53
BENKŐ ANDRÁS: Kézírtos halotti énekek dallamai	62

IGEHIRDETÉS

L. D.: Az engedelmesen szenvedő főpap (prédikáció)	69
***: Magyarázatok az 1968. évi igehirdetési terv textusaihoz (I.)	73

KÖNYVEK — FOLYÓIRATOK

Ökumenikus kérdések a román orthodox folyóiratok 1967. évfolyamában (Juhász István)	83
Francia ökumenikus bibliafordítás. A Rómaiakhoz írt levél (Csiha Kálmán)	92
Walter Grundmann: Márk írása szerinti szent evangélium (Hans Klein)	96